

ניסן טורוב
בעיות ההתאבדות

מחקר פסיכולוגי סוציולוגי

הוצאת דביר תל-אביב תשיג

בי לא היחידה) לכל לבטיו הנפשיים היא בקשת פתרון להי עצמו, לעתידו, לתפקידו. הוא חש, כי אין מעמד בטוח לרגליו על הארץ, ונשא את עיניו אל השמיים. תוצאה ממצבר-רוח פילוסופי-מיסטי זה היתה השוואה בין יהדות ונצרות במכתבו התשיעי והאחרון לשאלת "לאן?"³. בן-ישראל השתדל להוכיח, שהאיוואנגליון הוא חלק מספרות ישראל (אם כי לא חלק מכתבי-הקודש, כדעת שפינוזה), כי הוא "פרי הרוח העברי". יסוד הנצרות הוא רוח האהבה, כתביעה אידיאלית עליונה — ובזה יתרונה — ויסוד היהדות הוא החוק. אף-על-פי-כן ההבדל בין השתים הוא בעיקרו לא הגיוני, אלא פסיכולוגי, רגשי. ובעצם הדבר זהו הבדל "לא בתוכן, אלא בצורה — אפילו מבחינה מיסרית"...

התגובה לדבריו של הסופר מצד תומכיו וחלק מהעתונות היתה קשה יותר מדי, ודבר זה הוסיף אכזבה מרה על אכזבותיו הקודמות. מעמדו הרופף של העילוי בירידתו התרופף עוד יותר, ומאז התגברה בקרבו הנטייה ל"מרה שחורה", שהתפתחה בו זה מכבר. וברגע של סחרחורת נפשית לא עצר כוח להמשיך את דרכו הלאה, וביקש מנוחת-עולמים בעמקי מים צוננים...

ד. בלי אהיזה

אליהו מיידאניק

קובץ קטנטן של סיפורים וציורים בשם "כתבי אליהו מיידאניק" הוצא על-ידי "חובבי ספרות" באודיסה, בשנת תרס"ח, ובראשו תמונת המחבר, וגם תולדותיו, שנכתבו על-ידי י. פ. (יעקב פייכמן).

זה היה חסד של אמת, שנעשה עם סופר עברי צעיר, שנים מספר אחרי מותו הטראגי על-ידי איבוד עצמו לדעת, באביב תרס"ד.

³ אגב, הורגשה או במחנה הסופרים שלנו — כשם שהיא מורגשת כיום — נטייה להתפלפל בעניני אלוהות, ושאלת היחס בין הנצרות הקדומה והיהדות. זאת היתה, כדבר בן-ישראל, "שאלה המנסרת בחלל עולמות ומעסקת כמה וכמה מוחות".

והוא אז רק כבן עשרים ושלוש (נולד בשנת תרמ"א, בעיירה איליונצ'י שבפלך קיוב).

היגון הגדול הנוסך על פניו העדינים של מחבר הקובץ והיאוש המשתקף מתוך עיניו היהודיות-הטיפוסיות, מעידים על בעליהם, כי הקשר שלו עם החיים הולך ומתרופף, הקרקע הולך ונשמט מתחת רגליו, ועוד מעט ויישאר בלי אחיזה, כתלוי על בלימה. בוודאי שהידיעה שאלה הם פני אדם, אשר שם קץ לחייו בדמי-ימיו, מחזק את הרושם הזה; ואולם אף בלי ידיעה זו עלולה להתעורר בלבו של המסתכל שאלה: מה קרה לבחור מסכן דגן ברגע הצילום? מה העלה עננה שחורה כל-כך על מצחו? מה הם הזכרונות המרמים, אשר העיקו אותו רגע על לבו?

התשובה לכך ניתנת בתולדות חייו הקצרים, אשר מתוכן מתברר כי עצבו ויאושו לא היו אצלו מצבי-נפש של רגעים בודדים, אלא רגשי-יסוד, אשר התפתחו בקרבו בעודו רך מאוד בשנים, ונעשו בני-לוויה תדירים להלך-רוחו היום-יומי.

וכמו בכל מקרה מסוג זה קשה מאוד להכריע, אם חלקה של הירושה או זה של הסביבה גדול יותר בעיצוב האישיות של אדם. שרגישותו היתירה לגבי הצדדים השליליים שבחיים הופכת את קיומו לעינוי-נפש בלתי-פוסק, ולפעמים — לעינוי קשה עד בלתי נשוא. על כל פנים משתתפים בלי ספק בתהליך זה שני הגורמים הנזכרים גם יחד.

*

לב רגיש ניתן מן הסתם למיידאניק מלידה, כפי שניכר מכתביו בכלל ומסיפורי הילדים המועטים שלו בפרט. ומטעם זה סבל בוודאי — יותר מן הרגיל — מהיחס אליו מצד אביו "הקפדן והקשה" ומצד "מלמדים הדיוטים", שלמד ב"חדריהם". להוותו נפל בחלקו דווקא החלק הנועם והקודר של החינוך המסורתי של העיירה היהודית בימים ההם (כפי שתואר על-ידי ש. בן-ציון ב"נפש רצוצה"). אשר בהרבה מקרים הצטיין גם ברוך וחמימות; וכתוצאה מחינוך משובש זה, שהוסיף הוספה מכרעת על נטיות מורשתיות, נעשה הילד עצוב, ביישן, סגור-לב נוטה לבדידות.

הנדידה לישיבות, הצמאון להשכלה והמאמץ לרוות צמאון זה על ידי לימוד עצמי, תוך כדי התפרנסות דלה בעזרת הוראה פרטית — בכל אלה אין שום "חידוש" לגבי הנוער היהודי המעפיל של אותה

תקופה. ואף כי חלק גדול מהם לא הצליחו לצאת למרחב, אם מפני שנתקלו במעצורים חזקים יותר-מדי ואם מחוסר כשרון והתמדה, הנה היו ביניהם גם לא מעטים, אשר עמלם לא עלה בתוהו, והשיגו את ה"תכלית" הרצויה. בין כך ובין כך נכנעו גם הנחשלים שבהם לגורלם ונסוגו אחור (בשעה שהמצליחים חגגו את נצחונותיה הגדולים והקטנים), ורק במקרים נדירים מאוד בא איש מהם לידי יאוש והשליך את עצמו אל התהום.

*

אליהו מיידיאניק, שהיה בדרך אל המרחב, לאחר שהגיע לאודיסה וזכה לכך שאחד-העם יפרסם את סיפוריו ב"השלוח" — מדוע נעשה, כעבור שלוש השנים ה"טובות" בחייו, קרבן היאוש מהחיים, ומדוע לא עלה בידו להימלט מהתהום? מה גרם לכך, שישאר בלי-אחיזה?

דעות חבריו המועטים של הסופר הצעיר היו חלוקות בענין זה. מהם חשבו, כי ההתאבדות היתה קשורה קשר נעלם אל נישואיו עם ארוסתו מאז, מכיוון שאחרי החתונה בעיירה חזר בגפו לאודיסה; והתקרבות המועד של בחינות קשות לשם קבלת תעודת בגרות נראתה בעיניהם סיבה נוספת לדאגה ותמהון-לבב ברוחו של המעפיל המדוכא. ומהם שיערו, כי ההצלחה הספרותית הגדולה, שלה ייחל במסתרים, כוששה לבוא, ולכן רפו ידיו ונהרסה אמונתו בכשרונו: שכן שנה תמימה יגע בחיבור רומאן, והדבר לא עלה יפה, עד אשר רק לקטע קטן ממנו ("חולשה") ניתן מקום ב"השלוח". והלא בוודאי ציפה, כי הפעם יזכה סוף-סוף שהבקורת — אשר עברה משום-מה בשתיקה מעליבה על מאמציו הספרותיים הקודמים — תשים סוף-סוף לב אליו ותקדם בברכה את תרומתו ליצירה העברית. ודעה שלישית (שבה מחזיק גם י. פ.) היתה, כי הפרעות בקישינוב בימים ההם, הן הן שדיכאו את רוחו של הסופר הצעיר והמיתו את רצון-החיים בלבו: על כך מעידים קטעים במכתביו ורשימה "ברגע האחרון" שבקובץ כתביו.

כל ההשערות האלה טעונות בדיקה, ובעזרתה ייעשה אולי קצו הטראגי של מיידיאניק מובן לנו יותר.

11

הבה נתבונן אל ההשערות הנזכרות בסדר הפוך מזה שלמעלה. דברים ברורים למדי נאמרו עליידי המועמד-להתאבדות שלפנינו בנוגע להשפעת הפרעות על מצב-רוחו והלך-מחשבותיו. למשל (במכתב אל ארוסתו, כפי המובא ברשימה הביוגראפית של י. פ.): "זה חצי שנה אני נמצא במצב קרוב לטירוף הדעת. בכל רגע דומה אני, כאילו אני רואה ידי רוצח נטויות על גבי ראשו של כל איש יהודי, בין שהוא יושב בביתו ובין שהוא מהלך בחוץ... וכי יש אפשרות לחיות חיים כאלה? לחיות חיים של פחד תמידי, של מועקה בלתי-פוסקת? מצב כזה בהכרח מביא לידי טירוף הדעת".

החזרה על "טירוף-הדעת", שהוא לפי הרגשתו של הכותב "הכרחי", לאחר האסון הלאומי שהתרחש לפני כמה חדשים, מוכיחה כי דבר-מה הודעו עד היסוד בנפשו, ואין לו הכוח להבליג על מבוכתו הפנימית. ולכן יקרא קריאת-יאוש: "רוצה אני בחיים או כמוות — אך לא במצב של גסיסה תמידית".

וברשימה "ברגע האחרון" שנמצאה בעזבונו הספרותי, מדובר על מצבו של הגיבור, כאשר הוא מתאר לעצמו פגישה עם אחד הפורעים: "הוא הרגיש עכשיו שהוא מסוגל להשפיל את עצמו לפני הקטן, הפחות שבהם, מתוך התבטלות, הכנעה ובקשה של פחדנות-הכלב — משעה שנוכה, שיש לעשות עמו מה שלא היו נותנים לעשות לכלב בשוק"... "מפני המוות לא היה מתיירא. מקור ישותו כאילו הורעל אחרי אותו המאורע הנורא, ובכל אותם הימים היה נראה לו שלחיות אינו מסוגל עוד והוא צריך למות".

אחר כך מתואר, בכשרון רב, נסיונו של האיש האומלל לאבד את עצמו עליידי תלייה, מבלי שהדבר עולה בידו, למרות מאמצו הנאמן להוציא את הדבר לפועל. ורק כעבור זמן-מה הודיין באקדח, וכשהגיע לאזניו קול ענות-פראות של פורעים מתקרבים, ירה בעצמו. נבואה זו על קצו של "גיבור" הרשימה, שהוא גם מחברה, לא נתקיימה אמנם בדיוק, כי פרעות נוספות לא התרחשו אז, וכלי-המוות, שבחר בו מיידיאניק, היה הסם המיישן אופיום. אך דבר זה איננו גורע מאומה מנאמנות העדות, שיש לאותה נבואה בנוגע למצב-רוחו של מיידיאניק בימים ההם. מכל מקום אין ראיה, שהגורם הראשי למצב-רוחו זה היו דווקא הפרעות, כפי שמדגיש

המועמד להתאבדות. ולעומת זאת יש סימנים, שאין הדבר כן, ושגורמים אחרים — אישיים יותר ואינטימיים יותר — הכריעו את הכף לצד הסוף הטראגי של הסופר הצעיר: אחד הסימנים לכך התגלה בעובדה, שכעבור שנה אחרי הפרעות בא בברית הנישואים עם ארוסתו; ושני לו הוא — מאמצו המרוכז לתפוס עמדה של כבוד בספרות. כי לא יתואר, שאדם הנתון באמת במצב של „גסיסה תמידית“, מבלי יכולת להבליג עליו במשך זמן רב בערך, „ינסה“ לשאת אשה — אלא אם כן נתבע לעשות זאת על סמך הבטחות קודמות, או נעתר לשידולי-חיבה ונכנע לסוגיס-טיה בלתי-הגיונית ואף מסוכנה; בין כך ובין כך מתגלית בצעד זה חולשה נפשית גורלית מצד האיש, שלא חונן בכשרון ההסתגלות אל החיים. וגם הנסיון להצטיין על-ידי ביצוע ספרותי-אסתטי בצורת רומאן איננו הולם את דמותו הרוחנית של אדם, אשר גורל עמו הביא אותו לידי „מצב קרוב לטירוף הדעת“. כי במצב מסוג זה לא תתואר שאיפה להצטיינות אישית; והלא כל יצירה אסתטית מתלווה ברוחו של היוצר בשאיפה אל „חלק לעולם הבא“ (ויש להעיר בקשר לזה, כי ברנר המיואש לא היה ולא שאף להיות יוצר אסתטי).

מטעמים אלה יש יסוד לשער, ששתי האכזבות האישיות, אשר נפלו בחלקו של מיידאניק — אכזבת אהבה ואכזבת יצירה — מילאו תפקיד מכריע בהתאבדותו, לאחר שמערכת עצביו הרגישה עד-למאוד הזדעזעה תחילה על-ידי הנוראות של מאורעות קישינוב. ואילו הזדעזעות זו כשלעצמה, עם כל עומקה ואמיתה, לא היתה מספיקה לכך. ואגב: עוד קטע ממכתבו של הסופר אל ארוסתו (אף זה מובא בהקדמה של י. פ.), כאילו מאשר בפירוש השערה זו. בו נאמר: „לא עצבי ההרוסים גרמו לזה [למה?]. יש טיבה יותר חשובה, יותר עמוקה, ואין מוצא. אין איש אשר יתמכני בעצתו, ונשמתי הולכת ונמקה ביאוושה“.

III

שני הכשלונות האישיים-האינטימיים, שחתכו את גורלו של מיידאניק, לא היו ילידי מקרה רע סתם: הם היו תוצאה הכרחית של עצמותו. כי היה לכתחילה או התהווה אצלו ליקוי כמושר-האהבה; וכשרונו הספרותי (אשר התגלה ביחוד ב„הקבצן

העוור“) לא היה גדול, עד כדי לספק את ערגונו לחיים של הצטיינות. וסיפוק מסוג זה הלא היה תקוותו האחרונה, לאחר ששב לאודיסה, בלי אשת נעוריו עמו. ולכן נשלם הקטע מהרומאן שלו (שנפסל) בדברים אלה על גיבורו פיינרמן: „אין לו הרשות ואין לו התקווה, שבזמן מן הזמנים יחדל להיות יצור נידח ואובד בתוך רבי-הרכבות של שאר בני-אדם מצויים ודלים...“

כל הקטע האמור, אשר השם שלו „חולשה“ הוא מלוא-משמעות אולי יותר משהתכוון המחבר לרמוז בו, מכיל סימנים ברורים למדי של ניתוח פסיכולוגי אבטוביורגאפי; ומתוך תשומת-לב לתכונתו זו עולה, שאכזבת-האהבה באחת מצורותיה המרובות קדמה בחייו לאכזבת-יצירה, והיא היא שגרמה יותר מכל להתייאשותו מן החיים. ולכן יש לראות בקטע זה — הרבה יותר מ„ברגע האחרון“ — את וידויו האמתי של המתאבד שלפנינו, בין שהוא עצמו הרגיש ובין שלא הרגיש בכך. ויש גם לציין, שבדרך כלל מעט הוא בערך מספר היוצרים המאבדים עצמם לדעת רק מתוך אי-שביעת רצון ביצירותיהם, או בשל אי-הודאה בערכן מצד מבקרים ומצד הקהל; ורבים הם לעומתם האנשים, המתאבדים בשל אכזבת-אהבה.

סעיפים אחדים מ„חולשה“ יובאו להלן, כהוכחה להנחה, שלרעיון ההתאבדות היו שרשים עמוקים בלב המחבר (אשר קולו הוא הוא המדבר אלינו מגרונו של פיינרמן, וחוויותיו הן המתרחשות ברוחו של זה), וששרשים אלה היו מעורים בקרקע הליבדו העקלקל. „...פתרון-חיים זה, שקם עכשיו ועמד לנגדו בכל אותם הימים, היה מקנן כמעט — או ממש — תדיר באיזה מקצוע של מוחו; היה נובע אצלו ממין אינסטינקט של אהבה למוות, להמנוחה והשקט שבו, בניגוד לאינסטינקט של אהבה לחיים הטבוע בכל אדם, ושהיה עצום, כמובן, אף בו. כך, כשהיה בחודש הראשון לבואו לכרך בגן-העיר שאצל הים בערב, בשעה שהיה שביל של כסף נטוי על פני כל הים לרחבו מאור הירח, והמים הכחולים-חשוכים התנועעו לאיטם והוא יושב אז על שפת הים הנהדר במקום שהמים עמוקים-עמוקים — הרגיש באותה שעה פתאום בחוש, שהוא יכול לאבד את עצמו לדעת; היתה שעה שהכל בו נשתתק ולא היה בתוכו אלא חשק, או ביתר דיוק, נטייה אחת — להחליק מן העמוד שישב עליו ולצלול במצלול אל...“

„וכיון שגמר להמית את עצמו באחד הימים, כבר לא היה

איכפת לו, מה שהממון אצלו הולך וכלה וממון אחר לא יהא לו במקומו; מה שעברה על פניו נערה נחמדה הדורה בלבושה ובת־צחוק של חיבה שלה ייעדה בשביל הצעיר ההדור שהלך עלי־דה, ולצד שלו, של פיינרמן, גם הבט לא הביטה. לכל אלו יבוא הקץ במהרה, והיינו הך, הריהו הולך למות”...

פיינרמן נגרר פעם — כמעט נגד רצונו — אחרי אשה פרוצה „וכשיצא משם הרגיש את עצמו מטומא ומנוול מבחוץ ומבפנים כאילו הוטלה זוהמה בכל רמ”ח אבריו, מצפרניו עד שערות ראשו”... והנה תמונה „בבית החולים”:

“...פעם אחרת עבר פיינרמן על פני חבורת חולים צעירים שישבו בפרוזדור כנגד האח המבוערת. אחד מהם, שחרחר ודל ובעל שפם מחודד, התוודה לפני חבריו על חטא מסותר. והשומר בלילה, אף הוא איש צעיר, בריא ו„גלוח”, גילה דעתו, דעת בר־סמכא, שחטא זה הוא הגורם היחידי לכל תחלואותיו הקשים של אותו חולה, והרופאים אינם אלא טועים. פיינרמן קרב לכנופיה זו, כמו שאמר לעצמו, מתוך תשוקה לשמוע, במה אלו יכולים לדון ועמד על גבם מן הצד קצת. תיכף הציץ לו השומר לתוך פניו ואמר, כמדבר לבני־חבריא שלו: — אף צעיר זה אין כל מחלתו אלא אותו דבר”... „מהו, אותו דבר” — לא היה פיינרמן יודע בבירור, אלא שמצא את עצמו עלוב על־ידי זה, שהעני השומר לדבר בו בפניו עם חבריו בסגנון זה, וסר מיד מן הכנופיה בועף. ואף נראה לו, שהוא יודע ומבין על מה רמז השומר באמרו „אותו דבר”... (ההדגשה שלי היא).

וכך מצטיירת לפנינו התמונה הנוגה של הצעיר המסכן, שהטבע העניק לו מערכת עצבים רגישה ביותר, ונטייה לאמנות (בילדותו היה מצייר קאריקטורות) אשר בתנאים נאותים היתה עלולה אולי להתפתח יפה ולהעשיר את הסיפורת העברית ביצירות בנות־ערך ממש. אלא שחינוך לא־מתקן, חוסר אמצעים חמריים, הלך־רוח פסימי, ואי־הסתגלות מינית שימשו עיכוב והפרעה להתפתחות זו. מלחמת־הקיום היתה איפוא למעלה מכוחו המועט. שכן „אצל שולחן החיים מסובים רק אלו, שיכולים לכבוש להם מקום בכות עצמם” (מתוך „חולשה”); ואילו הוא נשאר תלוש, תלוי על בלימה. רעיון ההתאבדות היפה שרשים עמוקים בלבו, והללו הלכו ופשו בו יותר ויותר עם התרופפות התקווה למצוא אחיזה בספרות, הפרעות בקישינוב הדהימוהו והסעירו את נפשו

הדאובה, והמאורע הזה המציא לו בסיס „הגיוני” לשלילת־החיים; הוא כאילו בא להסביר ולהצדיק את חיטוטיו החולניים, לתת „טעם” מספיק ליסורי בדידותו, יתמותו, חוסר־ישעו, ואולם לא היה בו עוד הכוח לגשם בפועל את המסקנה הסופית, כי האלי־ידע התקומם נגדה ועשה לאל את הנסיון להיתלות בו התקרה, והיתה עוד אי־שם נפש יקרה, שהיתה לו התחייבות נגדה, הפרטים בעניין זה אינם ידועים. אולם הרושם הוא, כי הוא ירא את ההתחייבות הזאת, אולי מתוך הרגשה של אי־בטחון עצמי. על כל פנים נדמה, כי הזיווג עם בחירתו לא עלה יפה; שאלמלא כן היתה האהבה התקינה מחזקת את רוחו ומגינה עליו מסכנת ההתאבדות, הוא נשאר איפוא מאוכזב־אהבה כשהיה והחיים נעשו תפלים וריקים משהיו. נסיון מיואש אחרון היה — כתיבת רומאן־יודי, אשר בצורתו האמנותית היה מציל אותו מהגורל של „יצור נידח ואובד בתוך רבי־הרבבות של שאר בני־אדם מצויים ודלים”. אף נסיון זה לא הצליח, ואי־אפשר היה להמשיך עוד את הקיום העלוב.

מיי־דאניק, חסר האחיזה בחיים, ביקש ומצא סוף־סוף את „המנוחה והשקט” שבמוות.

ה. מאיגרא רמה...

יצחק אייזיק לובצקי

1

אין אפשרות לקבוע בדיוק נמרץ את דרגות ההתפתחות של אישיות היחיד בחברה התרבותית ולציין בבירור את קווי־ההבדלה בין הדרגות האלה, כי רבים הם הפרשים בין מהירי־ההתקדמות הגופנית והרוחנית שבתנינוקות לבין האיטיים וה„מפגרים” שבהם, כשם ששונה הוא מאוד הרושם, שעושה על בני־סביבתו ילד ער וזריז־תגובה מלידה, מהרושם שהם מקבלים מילד שקט וכבד־תנועה; הראשונים שבטיפוסי־ילדים אלה ייראו כמתפתחים ו„מתבגרים” מיום ליום ומשעה לשעה, והאחרונים — כנרפים ועומדים זמן רב יותר־מדי במקום אחד. ומשפט זה איננו תמיד נכון; ראשונה, משום שהטימפו של ההתפתחות איננו, כשהוא לעצמו, גורם מכריע בטיב האישיות; ושנית, משום שתהליך ההתפתחות יש שהוא צנוע וסמוי מן העין,